

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВА

Альона Стащенко,

здобувачка Київського університету туризму, економіки і права

Важливе значення для вивчення ефективності правових норм мають теорія та методи юридичної науки. Зокрема, без урахування методів тлумачення правових норм неможливо обійтися при визначенні цілей правових норм; без урахування теорії об'єкта права та правовідносин, особливостей об'єкта заохочувальних, стимулюючих норм і приписів про юридичну відповідальність неможливо правильно окреслити сферу дії правових норм; без урахування розробленого загальною теорією держави та права, галузевими юридичними науками понятійного апарату неможливо обійтися при виробленні операціональних визначень; без урахування виявленого наукою права механізму правового регулювання неможливо побудувати таку методіку дослідження ефективності норм права, яка б враховувала загальне й особливе у регулюванні суспільних відносин у даному конкретному випадку тощо. Метод не слід ототожнювати з методикою (сукупністю засобів доцільного вивчення явища); його слід розглядати як вихідну базисну категорію методології [1, с. 12–13].

Дослідження проблеми, що розглядається, проводили такі російські вчені, як В. Кудряцев, В. Лазарев, В. Нерсесянц, В. Нікітінський, І. Самощенко, Ф. Фаткулін, Л. Чулюкін, Р. Халфіна, Л. Явич та ін. Серед сучасних вітчизняних учених слід назвати таких, як Т. Андрусак, С. Бобровник, Н. Козюбра, Є. Кубко, П. Рабинович, О. Мельник, В. Селіванов, О. Скакун, Ю. Шемшученко та ін.

Метою цієї статті є аналіз характеристики методів вивчення ефективності правових норм.

Слід зазначити, що поняття «метод» походить від грецького слова «методос» і означає шлях пізнання. Таким чином, можна вважати, що поняття методу дає відповідь на питання про те, як право виконує свою регулятивну роль, оскільки правові норми не лише регулюють різнохарактерні відносини, а й здійснюють це різним чином. І саме від методу значною мірою залежить ефективність правового регулювання.

За визначенням Л. Явича, метод – це сукупність юридичних засобів впливу, які використовує держава в процесі правового регулювання суспільних відносин [2, с. 173]. І. Рукавішнікова, розглядаючи правовий метод, тлумачить це поняття, базуючись на виділенні як самостійного елемента механізму правового регулювання суспільних відносин. Вона зазначає, що, на відміну від інших елементів механізму правового регулювання правової норми, правовідносин реалізації суб'єктивних прав, суб'єктивних юридичних обов'язків, актів застосування права, метод має особливе значення [3, с. 222]. При цьому специфіка його полягає, по-перше, в тому, що він не відокремлений від інших елементів, а іманентно властивий кожному із них. По-друге, галузевий метод спільно з предметом правового регулювання визначає напрям розвитку інших елементів механізму правового регулювання. По-третє, кожний галузевий метод унікальний, оскільки для цілей правового регулювання він використовує різні способи в їх різноманітних комбінаціях.

При дослідженні ефективності правових норм, перш за все, необхідно виявити методи, які можуть бути використані у практичних дослідженнях. Під *методами вивчення ефективності правових норм* розуміють конкретні способи, застосування яких дає позитивні результати при дослідженні ефективності правових норм [4, с. 78]. Іншими словами, методами вивчення ефективності правових норм є всі ті конкретні способи, які дозволяють визначити об'єкт (норму), встановити об'єктивно існуючий стан ефективності правових норм, що вивчається, а також виробити певні рекомендації з приводу шляхів і засобів підвищення їх ефективності.

Автори пропонують різні методи, що можуть бути використані в подібних видах дослідження: статистичні методи, методи опитування, спостереження, вивчення документів, соціальний експеримент, порівняльно-правовий метод, а також різного роду кібернетичні та математичні методи [5, с. 16–17; 6, с. 14–20].

Очевидно, що більшість із перелічених методів можуть бути застосовані при вив-

ченні ефективності правових норм. Але, на нашу думку, це завдання полягає не стільки в тому, щоб перелічити всі можливі методи вивчення ефективності правових установлень, скільки у тому, щоб привести ці методи в систему, певним чином організувати та класифікувати їх.

Ми вважаємо, що залежно від належності до тієї чи іншої галузі науки методи вивчення ефективності правових норм можна звести до певних груп.

Логічні методи. Значення формально-логічних методів при вивченні ефективності діючих правових настанов безспірна. П. Недбайло зазначає, що діалектична логіка передбачає формальну логіку і без неї вона обійтися не може. Разом із тим формальна логіка наукова лише тоді, коли вона виходить із категорії діалектичної логіки як філософської основи правильності мислення [7, с. 30]. Безумовно, логічні закони та форми мислення знаходять своє застосування протягом усього процесу дослідження ефективності правових норм. Кожен дослідник при вивченні ефективності цих норм повинен користуватися логічними законами тотожності, протиріччя, виключення третього та достатніх підстав. Важливе значення в процесі вивчення ефективності правових норм мають розроблені формальною логікою індуктивні та дедуктивні форми умовиводів, логічні умовиводи за аналогією, логічні правила користування гіпотезою та ін.

Психологічні методи. У процесі вивчення ефективності правових норм повинна бути використана вся сукупність розроблених сучасною психологічною наукою методів, які мають «встановити той конкретний слід», який чинні правові норми залишають у психіці індивіда [8, с. 91]. До таких методів належать: спостереження, тобто цілеспрямоване та планомірне сприйняття і фіксація багатогранних проявів психічної діяльності людей і умов їх протікання; психологічний експеримент; метод бесіди; метод аналізу продуктів діяльності людини; біографічний метод; метод тестів, тобто спеціально підібраних питань і завдань діагностичного характеру [9, с. 29–33].

Метод наукової соціології (опитування та вивчення документів). Метод опитування при вивченні ефективності правових норм може реалізовуватися у формі інтерв'ю або анкетування. Як зазначає В. Серкова, цей метод при достатній репрезентативності, правильному групуванні й обробці матеріалу дозволяє встановити зв'язки між суспільними явищами, фактами та причинами, що викликають ці явища, зробити правильні узагальнення [10, с. 188]. На нашу думку, метод опитування при вивченні ефективності пра-

вових норм може застосовуватися як для вибору об'єкта дослідження, так і для отримання необхідного досліднику матеріалу (інформації) про дію відповідних норм. Але значення цього методу не слід переоцінювати. В. Нікітінський вважає, що не можна ставити знак тотожності між думкою про факт і самим фактом, некритично приймати суб'єктивне відображення за дзеркальне відображення дійсності [11, с. 33]. Результати опитування обов'язково мають піддаватися випробуванню на істинність відображення [12, с. 43] шляхом доповнення опитування іншими методами, що дають об'єктивну картину стану досліджуваного явища.

Метод вивчення документів при дослідженні ефективності правових норм виявляється в різних формах, на різних етапах дослідження. Це може бути у формі вивчення монографічної літератури з метою з'ясування позицій різних авторів; у формі вивчення положень, що містяться у чинному законодавстві; у формі вивчення офіційної статистики правозастосовчих органів, окремих правозастосовчих актів, що дозволяє отримати об'єктивні дані про результати дії норми, що вивчається, про вихідний стан суспільних відносин, що регулюються даною нормою.

Статистичні методи дослідження. Ці методи можуть досить плідно застосовуватися при вивченні ефективності правових норм. Вони повинні використовуватися у процесі збирання інформації про дії правових норм, що вивчаються (типологізація, цільове узагальнення матеріалів практики правозастосовчих органів), при обговоренні отриманої інформації (групування, ранжирування, кореляційний і контентний аналіз тощо). Заслужує на увагу думка, згідно з якою статистика має велике значення не тільки і не стільки самими цифровими даними, скільки спеціальним методом, що дозволяє знаходити закономірність там, де, на перший погляд, ми бачимо випадковість [13, с. 158].

Математичні методи вимірювання та порівняння. Вивчення ефективності правових норм неможливе без виміру тих параметрів, які характеризують їх ефективність і співіснування. Метод виміру полягає у вираженні параметрів ефективності правових норм (умов і критеріїв їх ефективності) у вигляді кількісних величин для порівняння.

Вимір ефективності правових норм може здійснюватися різними шляхами. Так, параметри ефективності норми, що вивчається, можуть бути виражені кількісно, шляхом проведення цільового узагальнення матеріалів правозастосовчої практики й їх подальшого оброблення із застосування різного роду математичних методів і теорій (теорія вірогідності тощо).

Ефективність правових норм може бути також визначена за допомогою методів експертної оцінки [14, с. 194–197].

Як можливий спосіб визначення ефективності правових норм у літературі рекомендується також використовувати обчислення коефіцієнта ефективності й індексів ефективності [14, с. 196]. На нашу думку, такий підхід може бути досить плідним (висока точність отриманих результатів, зручність їх порівняння тощо). Однак для цього необхідно вирішити ряд проблем, пов'язаних із розробкою спеціальних математичних формул, що будуть максимально точно та повно описувати процес утворення конкретного стану ефективності норм, що вивчається, формалізацією і кваліфікацією параметрів її ефективності.

Метод моделювання. У сучасних дослідженнях метод моделювання здійснюється за допомогою математичних, графічних, психологічних та інших наукових засобів. Цьому методу належить велике майбутнє у вивченні ефективності правових норм, адже будь-яка модель виконує не тільки описову та розтлумачувальну функцію, а й прогностичну. Разом із тим слід зазначити, що на сучасному етапі можливість застосування математичних моделей досить обмежена через зміну та багатофакторність соціальних явищ, а також недостатнє розроблення математичного апарату для побудови моделей соціальних явищ. Тому більш реальною є побудова різного роду моделей дії правових норм у вигляді графіків, таблиць і т. п.

Кибернетичні методи. При вивченні ефективності правових норм можна застосовувати засоби технічної кібернетики для збирання й оброблення інформації про умови та критерії ефективності правових норм. Так, для аналізу рівня правозастосовчої діяльності можуть бути застосовані теорія систем, теорія інформації, теорія оптимізації управління тощо. Кибернетичні системи можуть застосовуватися для рахування, збереження інформації і т. п. У літературі є свідчення про те, що із загальної кількості правових норм, що відносяться до певного питання, ЕОМ не було знайдено лише 3 %. При пошуку цих норм спеціалістом не було виявлено 53 % норм. При пошуку «вручну» пропусків було приблизно у 13 разів більше, ніж при машинному пошуку [15, с. 123–124]. Саме тому аналіз усіх зв'язків між нормою та діючим правом може бути доручено машині [16, с. 59].

Соціальний експеримент. Незважаючи на те, що метод соціального експерименту відноситься до методів наукової соціології, ми виділяємо його як самостійний у силу значних особливостей його застосування при вивченні ефективності правових норм.

Це зумовлюється тим, що проведення експерименту може дати досить повні й об'єктивні дані про ефективність правових норм, хоча до цього часу не вирішено питання про правомірність такого виду експериментів у галузі права та допустимі межі цих експериментів.

Не зовсім точним, на нашу думку, є твердження деяких авторів про те, що соціальний експеримент недопустимий як метод дослідження ефективності чинного законодавства [17, с. 82].

Достатньо уявити ситуацію, коли висувається гіпотеза про те, що будь-яка норма недостатньо ефективна в силу чітко визначених причин. Потім висувається припущення про конкретні зміни цієї норми, про її експериментальну апробацію. Якщо в процесі такого експерименту будуть отримані позитивні результати, що перевищують результати норми, яка досліджується, то правомірним буде висновок про недостатню ефективність цієї діючої норми в силу виявлених експериментом конкретних причин. Тому ми вважаємо, що метод соціального експерименту може бути використаний для вивчення ефективності правових норм.

У юридичній літературі зазначалося, що метод соціального експерименту у галузі дослідження ефективності правових норм може бути застосований у вигляді повної відмови від правового регулювання певної групи суспільних відносин і заміни його іншими видами суспільного регулювання [18, с. 10]. Така точка зору має право на існування.

Важливого значення у зв'язку з використанням методу соціального експерименту в дослідженні ефективності правових норм набуває питання про допустимі межі такого експерименту. В. Казимирчук зазначає, що у правовій науці метод експерименту обмежений певними рамками, бо державно-правові відносини уособлюють відносини людей [19, с. 183]. У ході соціального експерименту не повинен порушуватися принцип закономірності, обмежуватися права та законні інтереси суб'єктів права.

Слід зазначити, що існують значні складності в деяких галузях права (таких, як кримінально-процесуальне право) – неможливість проведення «локального» (місцевого) експерименту. Тоді, на нашу думку, такі експерименти необхідно проводити шляхом реформи чинного законодавства але не зразу, а поступово, шляхом часткових його змін.

Висновки

Методи вивчення ефективності права відіграють важливу роль у правовому регулюванні (з огляду на покладені на них функції).

Методи ефективності права необхідно розглядати у двох аспектах – теоретичному та практичному. Аналіз методів вивчення ефективності права свідчить, що необхідно оволодіти методологією юридичної науки, дослідженням державно-правових явищ, щоб самостійно проводити аналіз та узагальнення державно-правових явищ, приймати науково обґрунтовані рішення, прогнозувати ефективність дії права (норм) і вирішувати багато інших питань, що виникатимуть у процесі практичної діяльності.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / Пер. з рос. – Х., 2006. – 656 с.
2. Явич Л. С. Сущность права: социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений. – Л., 1985. – 207 с.
3. Рукавишников И. В. Метод в системе правового регулирования общественных отношений // Правоведение. – 2003. – № 1.
4. Фаткуллин Ф. Н., Чулюкин Л. Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. – Казань, 1997. – 119 с.
5. Иваненко О. Ф. К вопросу о частных (специфических) методах юридической науки // Некоторые вопросы советской юридической науки. – Кн. шинев, 1968.
6. Каминская В. И. Методы изучения практики применения уголовно-процессуального закона // Вопросы борьбы с преступностью. – 1969. – Вып. 10.
7. Недбайло П. Е. Методологические проблемы советской юридической науки // Методологические проблемы советской юридической науки: Материалы науч. конф., Киев, 22 ноября, 1964 г. – К., 1965.
8. Никитин В. Б., Орехов В. В., Спирифонов Л. И., Фомин Э. А. О взаимном подходе к исследованию правовых норм // Проблемы социологии права. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1.
9. Психология / Под ред. А. А. Зарудной. – Минск, 1970.
10. Серкова В. В. Применения анкетного метода в конкретных социально-правовых исследованиях // Право и социология. – М., 1973.
11. Никитинский В. И. Эффективность санкций, применяемых к нарушителям трудовой дисциплины // Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1969. – Вып. 17.
12. Грушин Б. А. Мнения о мире и мир мнений. – М., 1967.
13. Чугунов В. Е., Чувилев А. А. О некоторых направлениях применения социологических методов в советской процессуальной науке // Проблемы социологии права. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1.
14. Петров И. Н. Способы сравнения и измерения эффективности правовых норм // Ученые записки ВНИИСЗ». – М., 1973. – Вып. 28.
15. Керимов Д. А., Покровский И. Ф. Опыт использования средств кибернетики для автоматизации информационной службы в области права // Вестник Ленинград. ун-та. Сер. философии, экономики, права. – Л., 1964. – Вып. 1.
16. Гаврилов О. А. Изучение права методами математической логики // Вопросы кибернетики и права. – М., 1967.
17. Фельдман Д. И., Курдюков Г. И., Лазарев В. В. Теоретические проблемы методологии исследования государства и права. – Казань, 1975.
18. Самощенко И. С., Никитинский В. И., Венгеров А. Б. Об основах методологии и методики изучения эффективности действия правовых норм // Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1970. – Вып. 20.
19. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. – М., 1965. – 204 с.

